

Інститут педагогіки НАПН України

Т. Г. Назаренко, Д. В. Полтавченко

**МЕТОДИЧНІ ОРІЄНТИРИ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ КУРСІВ ЗА
ВИБОРОМ З ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС
ГІМНАЗІЇ ТА ЛІЦЕЮ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.**

Київ- 2022

УДК.37.02.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 13 від 29 вересня 2022 р.

Рецензенти:

Довгань А. І., кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри природничо-математичної освіти та технологій Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів».

Сітнікова Д. Р., вчитель вищої категорії спеціалізованої школи № 252 імені Василя Симоненка міста Києва

Експерт: **Засєкіна Т. М.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту педагогіки НАПН України з науково-експериментальної роботи

Методичні орієнтири запровадження інтегрованих навчальних курсів за вибором з географії та економіки в освітній процес гімназії та ліцею: методичні рекомендації. Назаренко Т. Г., Полтавченко Д. В. – Київ. – 24 с.

У методичних рекомендаціях обґрунтовано педагогічну роботу щодо організації та запровадження курсів за вибором з географії та економіки в закладах загальної середньої освіти. Подано методичні орієнтири для вчителів закладів загальної середньої освіти щодо запровадження навчальних програм для курсів за вибором для посилення географічної та економічної складової в базових курсах з географії та економіки. Методичні рекомендації будуть корисними для розробників навчальної літератури, які створюватимуть навчально-методичне забезпечення викладання цих курсів за вибором у закладах загальної середньої освіти та для здобувачів і викладачів закладів вищої педагогічної освіти, суб'єктів підвищення кваліфікації вчителів.

ПЕРЕДМОВА

У методичних рекомендаціях відображено результати науково-дослідної роботи з теми «Методичні засади реалізації інтегрованого змісту навчання географії та економіки в курсах за вибором у гімназії і ліцеї» (реєстраційний номер РК 0121U100254), яка виконувалась науковими співробітниками відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України упродовж 2021-2023 років. За цей період були створені навчальні програми для курсів за вибором з географії та економіки для гімназії та ліцею, які схвалені науково-методичною радою МОН України та мають відповідні грифи.

Оскільки міждисциплінарне навчання лежить в основі нових підходів до освіти, то реалізація міжпредметних та надпредметних змістових ліній в географічній та економічній освіті сприятиме формуванню в учнів прикладних соціокультурних компетентностей. Інтегровані курси за вибором, що створенні науковими співробітниками відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України нададуть можливість учням гімназії та ліцею мислити глобально без прив'язки до навчального предмету і створять уявлення про міжпредметність та надпредметність, що забезпечить комплексне мислення про наукову картину світу. Навчальні курси за вибором забезпечуватимуть мотивацію, інтерес до навчання географії та економіки, сприятимуть виробленню відповідних ціннісних орієнтацій та здатності застосовувати географічні й економічні знання і вміння в реальних життєвих ситуаціях.

Застосування інтегрованих курсів за вибором сприятиме в учнів гімназії та ліцею розвитку наукового стилю мислення, дасть можливість широко застосувати природничо-науковий метод пізнання, сформує в них загальне розуміння географії, математики, екології, економіки тощо, дасть надпредметні знання, вміння і навички.

На думку авторів дослідження даної наукової проблеми, оновлений зміст інтегрованого навчання географії та економіки буде сформований на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого, системно-діяльнісного, дослідницького, проблемного та краєзнавчого підходів. Вектор змісту спрямований на особистісні потреби сучасного учня та орієнтацію вчителя на формування траєкторії навчальних досягнень творчо розвиненої особистості. Оновлений зміст відіграватиме роль бази для підвищення виховного, наукового і методичного рівня географічної та економічної освіти в гімназії та ліцеї.

Саме тому, ці методичні рекомендації адресовані для вчителів щодо організації та впровадження курсів за вибором інтегрованого змісту з географії та економіки в закладах загальної середньої освіти України.

Загальні положення

Формування успішної національної освіти може бути реалізовано тільки тоді, коли у неї закладені властивості гнучкості та мінливості для існування в сучасному динамічному світі. Таких самих властивостей освіта чекає і від її здобувачів – зокрема, в ланці загальної середньої освіти. Концепція Нової української школи (НУШ) розширює потенціал та конкурентоспроможність у ланці загальної середньої освіти, додає варіативність та різноманітність навчання.

Одним із способів урізноманітнення моделі організації навчання є впровадження курсів за вибором. Вони є частиною варіативної складової навчального процесу, обираються учнями індивідуально, та мають за мету поглиблення знань і розширення компетентностей та доповнюють чи розширюють зміст інваріативних предметів.

Для впровадження в освітній процес гімназій та ліцеїв співробітниками відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України було розроблено чотири навчальні програми для курсів за вибором:

- «Рекреаційна географія та туризм» (9 клас, автори: Л. А. Покась, А. О. Логінова, В. С. Яценко В. С., 35 год, 1 год на тиждень);
- «Географія міжнародних економічних відносин» (9 клас, автори: В. С. Яценко, О. В. Часнікова О. В., 35 год, 1 год на тиждень);
- «Екологічний менеджмент та економіка природокористування» (10 клас, автори: А. О. Логінова, В. С. Яценко В. С., 35 год, 1 год на тиждень);
- «Цифрова економіка та основи регіональної політики» (10 клас, автор: А. О. Логінова, 35 год, 1 год на тиждень).

Усі навчальні програми для курсів за вибором були апробовані в експериментальних закладах загальної середньої освіти та удосконалювались в процесі роботи з ними.

Усі навчальні програми для курсів за вибором згідно рішення експертної комісії з географії від 21 липня 2022 року отримали гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі» Міністерства освіти і науки України за № 4.0029-2022.

Навчальні курси для 9-го класу є допрофільними, а для 10-го – профільними.

Особливістю даних навчальних курсів є міжпредметність, що полягає у інтеграції елементів змісту географії та економіки. Інтегративний підхід є наскрізним елементом у концепції Нової української школи, в якій на відміну від попередніх стандартів середньої освіти зазначена можливість реалізації інтегрованих курсів.

Варто зазначити, що географія є наукою інтегрованою сама по собі (поєднання елементів знань про природу, суспільство, їх взаємодію породила систему знань про природно- та суспільно-територіальні комплекси), тому інтеграція навчального предмета має виконуватись досить обачно, щоб зміст та цілісність цих знань не була порушена в результаті цього об'єднання.

Інтеграція змісту різних предметів (в нашому випадку – географії та економіки) має наступні переваги:

1. Об'єднання методологічного апарату цих двох наук дозволяє комплексно вбачати предмети дослідження – взаємодії суспільства із природою, а застосована інтеграція в змісті економіки та географії дозволить учневі вбачати явища, що вивчатимуться більш ґрунтовно.

2. Така концепція підсилює проблемний та компетентнісний підхід до навчання. Реалізація основних компетентностей, зазначених в Державному стандарті базової середньої освіти, буде результативнішою.

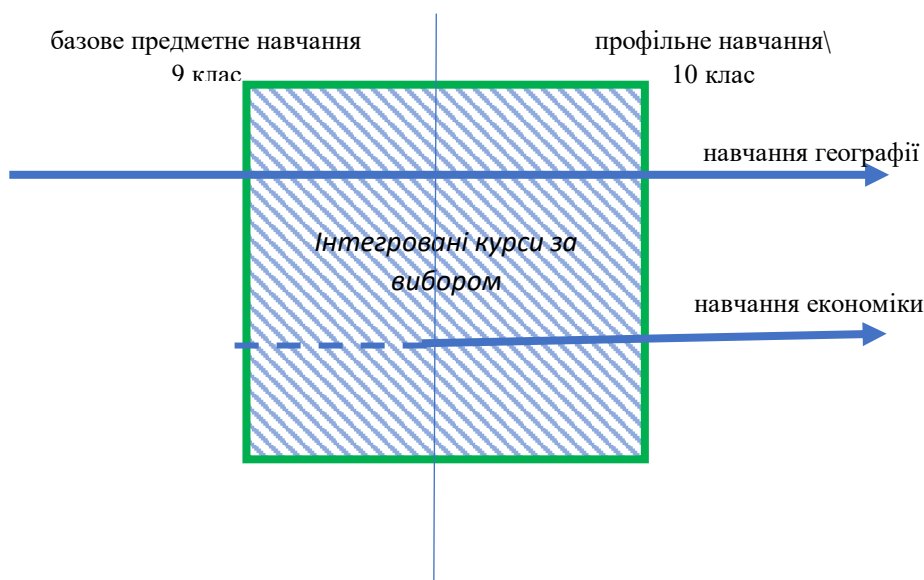
3. Зростає арсенал методичних прийомів та методів навчання (кейс-метод, виконання досліджень, робота в групі при інтегративному підході розкриватиме більший потенціал їх застосування).

4. За рахунок інтеграції змісту різних предметів посилюється мотиваційна складова навчання: оскільки предмет вивчається комплексно, то стає більш

близьким до життєвих ситуацій, з якими може стикатися учень, тож його мотивація до навчання зростатиме.

Отже, інтеграція змісту навчання географії та економіки в ланці базової та повної загальної середньої освіти може піти на користь учасникам освітнього процесу: вчителі вдосконалюватимуть свій методичний арсенал, урізноманітнюючи прийоми навчання, а учні – будуть мотивовані нестандартними завданнями та навчальними ситуаціями, близькими до життєвих. Саме тому впровадження курсів за вибором є актуальним та важливим для системи загальної середньої освіти.

Роль навчальних курсів за вибором у освітньому процесі гімназії та ліцею зображено на схемі (рис. 1).

Рис. 1. Схематичне зображення місця інтегрованих курсів за вибором у циклах навчання

Навчання географії відбувається безперервно протягом як базового предметного, так і профільного навчання. Економіка в циклі базового предметного навчання відсутня, однак вона з'являється у профільному навчанні. Інтегровані курси виконують різні функції у різних циклах навчання.

Курси для 9-го класу матимуть пропедевтичний характер, в них є елементи економічного, але географічний компонент є домінуючим. Усі види навчальної діяльності спрямовані на розвиток географічних умінь та навичок, розширюють компетентності географічного характеру (робота з картою,

розвиток геопросторового мислення, дискусії географічного змісту). Мета цих курсів: поглиблення географічних знань, ознайомлення учнів із початковими уявленнями про економічну теорію, пробудження зацікавленості для обрання відповідного профілю навчання.

Курси для 10-го класу мають рівнозначні інтегровані елементи: як географічні, так і економічні знання розвиваються у процесі їх вивчення. Види навчальної діяльності можуть мати два спрямування: 1) на формування економічних знань, при цьому географічні знання допомагають глибшому аналізу цих явищ; 2) на формування географічних компетентностей, при цьому для їх формування використовуються дані економічного характеру. Метою цих курсів є поглиблення знань з економіки та географії, розвиток навичок вирішення задач комплексного характеру, формування компетентностей економічного та географічного спрямування.

В обох циклах навчання інтегровані курси реалізують компетентнісний та діяльнісний підхід, тому вони відповідають меті та завданням, що викладені у Державному стандарті базової середньої освіти, зокрема «свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на профільному рівні або здобуття професії». Зокрема, виконання певних практичних робіт та досліджень вимагатиме від учнів математичної компетентності (розв'язання географічних та економічних задач), інформаційної (виконання презентацій, медіа-продуктів – невеликого кліпу чи анімації), підприємницької (складання бізнес-плану чи економічний розрахунок умовного підприємства).

Інтеграція економіки та географії у цих курсах є наскрізною. Водночас, дані курси можуть включати в собі інтеграцію з іншими навчальними предметами на рівні інтегративного уроку (наприклад, з історією при вивченні хвиль міграції в Україні), або інтегративних практичних робіт (вивчення математичного апарату і його застосування у ході виконання практичної роботи).

Методична робота з навчальними програмами курсів за вибором

Для 9-го класу розроблено дві навчальні програми для курсів за вибором: «Географія міжнародних економічних відносин» та «Рекреаційна географія та туризм».

Курс *«Географія міжнародних економічних відносин»* авторів В. С. Яценка та О. В. Часнікової, ознайомлює учнів із основами суспільно-географічного аспекту міжнародних відносин, місця України у системі цих відносин. Метою курсу є процес навчання геопросторовому мисленню учнів, вмінню орієнтуватися в соціально-історичному просторі, виявляти взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього природного середовища; розвивати власне наукове мислення, набувати досвіду розв'язання проблем суспільного змісту; долучатися до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлювати необхідність утвердження верховенства права і дотримання правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства. Курс розкриває такі аспекти міжнародних відносин як торгівля, міграція та туризм. В кожному із них зазначена роль України та її потенціал. Рекомендований обсяг для вивчення даного курсу – 35 годин.

Більшість змісту навчальної програми «Географія міжнародних економічних відносин» співставна зі змістом навчальної програми з географії у розділі IV «Третинний сектор господарства», що вивчається у 9 класі приблизно у березні-квітні. Зміст розділу «Міжнародна міграція робочої сили» дотичний до змісту уроків географії у 8 класі (тема «Демографічні процеси та статеві-віковий склад населення України та світу» у розділі IV «Населення України та світу»).

Оскільки більшість запропонованих тем у програмі вивчатиметься учнями 9-го класу у II півріччі, то вчитель при викладанні даного курсу за вибором може обрати дві стратегії:

1) даний курс знайомитиме учнів з аспектами міжнародних відносин першим, щоб на уроках географії при вивченні розділу IV «Третинний сектор господарства» розширити зміст та урізноманітнити завдання та ускладнити прийоми. В такому випадку даний курс за вибором слід вивчати протягом навчального року 1 годину на тиждень (можливі коригування кількості годин за можливості);

2) даний курс буде у якості повторення вивчених тем з географії та розширення знань про деякі відомості різних аспектів міжнародних відносин. Тоді курс за вибором краще вивчати протягом II семестру 2 години на тиждень.

Інтегрований зміст географії та економіки у курсі «Географія міжнародних економічних відносин» розкривається через запропонований зміст та можливості їх закріплення через різні види навчальної діяльності. Наприклад, інтегральну категорію «транснаціональні компанії» учні розглядатимуть у двох аспектах. Географічний аспект цього явища – їх поширення на наднаціональному рівні, розміщення штаб-квартир у найбільш розвинених країнах світу, географічний розподіл цих компаній. Економічний аспект – їх вплив на світову економіку, на макроекономічні процеси та їх показники. Розвиток цілісного уявлення (з розумінням та виокремленням географічного та економічного аспектів) у учнів відбувається через діяльнісний підхід (дискусії, дослідження, інтелектуальні ігри, інформаційні проєкти). Наведемо конкретні приклади інтеграції через структуру курсу за вибором.

Протягом вивчення вступу учні виконують практичну роботу №1 «Робота зі статистичними джерелами та картографічними матеріалами, електронними ресурсами з метою розв'язання життєвої проблеми учня». В даній роботі можна ввести терміни «мікроекономіка» та «макроекономіка». Дані економічні поняття не закріплені жодною програмою циклу базової середньої освіти, тому ознайомлення з ними у ході виконання практичної роботи є доречним.

При вивченні розділу I «Роль та місце України у системі міжнародних економічних зв'язків» слід дати учням зрозуміти відмінність між географічним та економічним трактуванням понять «світова економіка», «сектори економіки» (перше вивчає їх з категорії просторових зв'язків, а інше – як економічні явища). Так само при вивченні економічного потенціалу України слід підкреслити, що земля, праця та капітал є ресурсами виробництва, та саме від цих трьох елементів залежить ефективність використання економічного потенціалу території.

У розділі II «Міжнародна торгівля» розглядаються основні аспекти сучасної торгівлі між країнами, зовнішня торгівля України. В цьому розділі економічний компонент інтегрований у вигляді теоретичної частини: розглядається теорія порівняльних переваг як причина сучасної структури міжнародної торгівлі. Таким чином, відбувається інтеграція знань з економічної теорії до географічних уявлень учня. Вивчення транснаціональних компаній (географічне поширення, економічний вплив на світову економіку та країн світу) відбувається через діяльнісний підхід, а саме - дослідження «Значення транснаціональних корпорацій для розвитку міжнародної торгівлі».

Розділ III «Міжнародна міграція робочої сили» присвячена такому аспекту міжнародних відносин як міграція. При вивченні даного розділу вчитель може відштовхуватися від особистого досвіду учнів, оскільки дане явище є доволі поширеним в Україні. При цьому акцент вчителя може зміщуватися із географічного (наприклад, географія міграцій з України) через психологічний (мотиви міграції населення, зовнішні та внутрішні психологічні чинники) до економічного (економічний ефект міграцій для країни-донора та країни-реципієнта). Такий підхід посилюватиме в учнів розуміння важливості комплексного дослідження будь-якого явища, та створюватиме позитивний ефект від інтегрованого курсу.

Розділ IV «Міжнародний туризм» є останнім у курсі та присвячений аспектам туризму як соціального явища. Діяльнісний компонент цього розділу

присвячений формуванню інтегральних знань про туризм через використання інформаційних технологій: комп'ютерний практикум, що присвячений побудові туристичного маршруту та розрахунку його вартості, створення проєкту «Туристичний маршрут моєю місцевістю». При цьому туризм розглядається інтегрально у географічному та економічному вимірах (географічний аспект – географія поширення туризму за його видами, розподіл туристів за країнами походження та економічний аспект – вплив туризму на ВВП деяких країн, економічні розрахунки туристичної подорожі).

Таким чином, після вивчення даного курсу в учнів/учениць сформується розширене уявлення про географію міжнародних економічних відносин. Інтегрований зміст (у цій програмі – інтегрування елементів економічного в географічне і підпорядкування першого другому) виробляє позитивний ефект та створює додаткові умови для внутрішньої мотивації учнів до подальшої навчальної діяльності. Також, при належній підготовці та організації вчителем діяльнісного компонента, розвиваються нові навички та вміння (ведення дискусії, підготовка проєктів, використання інформаційних технологій), що, разом із інтегративним підходом до змісту, посилюватимуть міцність знань в учнів.

Наступним курсом за вибором для учнів 9-го класу є *«Рекреаційна географія та туризм»* авторів Л. А. Покась, А. О. Логінової, В. С. Яценка. Даний курс розроблений на засадах компетентнісного та діяльнісного навчання, основний засіб пізнання – через діяльність, на якій акцентується увесь навчальний час (виконання досліджень, проєктна діяльність, інтелектуальна гра, робота в групах, дискусії та дебати). Для досягнення цілей інтегрованого навчання (розширення географічного пізнання шляхом поєднання з елементами економічних знань) автори пропонують свободу у змісті навчання: в програмі він є орієнтовним та може бути зміненим чи доповненим на розсуд вчителя.

Метою курсу виступає процес формування спеціальних знань з територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства України,

яке в сучасних умовах перетворилось на вагомий чинник економічного розвитку. Тому в даному курсі важливим завданням для вчителя буде організувати навчальну діяльність учнів таким чином, щоб завдяки ній вони усвідомили сутність рекреаційної географії та туризму в аспекті територіальних особливостей України та з економічного боку рекреації та туризму, їх впливу на національну економіку та міжнародні економічні відносини.

Рекомендований обсяг для вивчення даного курсу – 35 годин. Увесь запропонований зміст навчального курсу за вибором є розширенням двох тем з курсу географії 8-го класу та однієї теми з 9-го класу.

У 8-му класі учні вивчають тему 7 «Ландшафти України» розділу III «Природні умови та ресурси України», де розглядаються рівнинні та гірські ландшафти, їх використання та охорону. У курсі за вибором ця тема розширена завдяки розділу II «Туристично-рекреаційний потенціал території України».

У темі 8 «Природокористування» розділу III «Природні умови та ресурси України» учні 8-го класу вивчають природокористування в умовах збалансованого (сталого) розвитку та використання природно-ресурсного потенціалу України. У курсі за вибором ці питання розглядаються через призму туристично-рекреаційної діяльності при вивченні розділу III «Рекреаційне та туристичне природокористування».

Тема 3 «Туризм» розділу IV «Третинний сектор господарства» проходить засадничою ідеєю крізь усі розділи курсу за вибором. Ця тема вивчається учнями 9-го класу у курсі «Географія. Україна та світове господарство». Тому, при обранні даного курсу за вибором вчитель, коли тема «Туризм» вивчатиметься на курсі з географії зможе звертатися до вже сформованих знань учнів з цієї теми. Водночас варто зазначити, що у програмі курсу за вибором «Рекреаційна географія та туризм» відсутній розділ чи тема, присвячений міжнародному туризму чи туристичному районуванню світу.

Тож вчитель, на власний розсуд, може або доповнити навчальну програму цим змістом, або розглядати рекреацію та туризм лише в межах України.

Інтегрованість даного курсу, за пояснювальною запискою, проявляється через зміст (контекстні теми, інтегровані модулі, вивчення географії у єдності та поєднанні із знаннями економіки, охорони природи й рекреаційно-туристичної практики) та через діяльність (наскрізні ідеї та уміння, орієнтація на дію). Складність інтеграції даного курсу з елементами економічного полягає в тому, що основною сферою дослідження в рекреаційній географії є рекреаційні умови та ресурси (природні та соціально-економічні), а економічна теорія є або малоінтегрованою або взагалі відсутньою. Тому для успішної інтеграції географії та економіки при вивченні даного курсу за вибором, вчителю потрібно розширювати зміст та елементи діяльності учнів, застосовуючи елементи економічного. Наприклад, пропонуємо наступне:

У розділі I «Основи рекреаційної географії та туризму» при виконанні «Методики оцінки туристичного потенціалу свого регіону» вчитель може додати завдання з економічного розрахунку вартості туристичного туру по своєму регіону або розрахувати частку туристичних послуг у ВРП (валовому регіональному продукті). Також при вивченні теми 1.4 «Рекреаційно-туристичні умови та ресурси» можна організувати дискусію про вплив рекреаційних умов та ресурсів на економічний розвиток свого регіону (чи доцільно робити інвестиції у розвиток туристичної галузі, чи є позитивний економічний ефект від розбудови мережі рекреаційних зон, які проблеми можуть виникнути при відкритті туристичного підприємства, що організовує внутрішні туристичні послуги тощо).

Розділ II «Туристично-рекреаційний потенціал регіонів України» розглядає туристичні райони в Україні, їх рекреаційні умови та ресурси. Їх розгляд відбувається за усталеною схемою (географічне положення – туристичні центри – природні ресурси – соціально-економічні ресурси), Впровадження елементів економічного у навчальну діяльність може проходити наступним чином:

1. Проекти екскурсій вихідного дня (з їх економічним розрахунком).
2. Доцільність/недоцільність розбудови та модернізації туристичного об'єкта з економічної точки зору (за даними реальної статистики чи умовної)
3. Аналіз економічних умов різного рекреаційно-туристичного потенціалу регіонів України.
4. Прояв попиту та пропозицій на ринку туристичних послуг України.

У розділі III «Рекреаційне та туристичне природокористування» розглядається туристсько-рекреаційне природокористування та діяльність, об'єкти природно-заповідного фонду. Економічний елемент впроваджено через аналіз економічного впливу природоохоронних заходів (через категорію «зелених чайових»). Зелені чайові (green tips) – це система рекомендацій, запропонованих Всесвітнім фондом дикої природи на протидію кліматичним змінам та загрозам дикій природі. Дані рекомендації можна використати для складання економічних задач по раціональному природокористуванню.

В даному курсі за вибором акцент зроблений на географічному аспекті природокористування та впливу на екологічну культуру учнів. Досягається внутрішньоопредметна інтеграція (фізичної та соціально-економічної географії). Водночас зовнішньоопредметна інтеграція (географії з елементами економічного) потребує від вчителя додаткових творчих зусиль та ідей (реалізовується через діяльнісний компонент: дослідження, дискусії, вирішення економічних задач).

Курси для 10-го класу, на відміну від курсів для 9-го класу, мають рівнозначні економічні та географічні складники. Мета даних курсів спрямована на поглиблення знань профільного навчання, творчий підхід до виконання комплексних задач. Інтегрований підхід в цих курсах також має іншу мету: якщо в 9-му класі він спрямований на ознайомлення учнів з економічними елементами в рамках пізнання географічних знань, то тепер він поєднує елементи знань географічного та економічного складників у якісно новому вимірі для комплексного підходу до вирішення видів навчальної діяльності.

Курс *«Цифрова економіка та основи регіональної політики»* за авторством А. О. Логінової спрямований на вивчення учнями засад цифрової економіки, її практичного застосування у повсякденному житті та вплив на транспортну, туристичну та соціальну інфраструктуру. Курс має прикладний характер, діяльнісний підхід є формуючим. Метою курсу є формування теоретичних та практичних знань про цифрову економіку, її роль у повсякденному житті, тенденції та вплив на різні аспекти суспільного життя. Інтегрований зміст курсу спрямований на засвоєння знань економічного характеру, водночас географічні знання допомагатимуть зрозуміти глибинні зв'язки та тенденції світової цифрової економіки, взаємозв'язки цифрової економіки з глобалізацією, її вплив на розвиток регіональної політики. Рекомендований обсяг для вивчення даного курсу – 35 годин.

Зв'язок даного курсу з географією (рівень стандарту) найбільше розкритий у змісті теми «Глобальна економіка» розділу III «Загальні суспільно-географічні закономірності світу», яка вивчається у 11 класі (лютий-березень).

У курсі географії (профільний рівень) зміст курсу за вибором також розкривається в 11 класі протягом вивчення теми 3 «Глобальна економіка» (розділу III «Загальні суспільно-географічні закономірності світу»), теми 3 «Економіка України в міжнародному поділі праці» (розділу IV «Суспільна географія держави (на прикладі України)»).

У навчальній програмі «Економіка. 10-11 класи (профільний рівень) зв'язок даного курсу за вибором розкривається переважно через зміст тем, що вивчаються у 10-му класі («Зміст основних явищ та процесів», «Економічні системи. Особливості економічного кругообігу», «Гроші в ринковій економіці», «Ринкова інфраструктура: біржі, банки, страхові компанії, інші ринкові посередники»).

Варто підкреслити, що багато тем, що розкриті в курсі «Цифрова економіка та основи регіональної політики» не мають зв'язків з чинними програмами з географії чи економіки. Однак при цьому вони є актуальними та

відображають сучасні тенденції розвитку цифрової економіки та її проблеми (теми «Цифрова нерівність та дискримінація», «Потенціал українського ІТ-ринку», розділ 3 «Цифрова інфраструктура регіону як каркас цифрової економіки»). Для успішного проведення даних занять вчителю варто ознайомитися не лише з українськими, а й, за можливості, з міжнародними прикладами впровадження елементів цифрової економіки у інформаційне суспільство. Також, зміст цих тем та розділів містить значний потенціал для посилення як географічного, так і економічного компонентів інтегрованого навчання.

Оскільки більшість тем з економіки, пов'язаних із цим курсом, вивчатиметься протягом 10-класу, а географії – 11-го класу, то основний акцент при викладанні курсу зміщується на елементи економічних знань. А при вивченні географії в 11 класі, вчитель зможе покладатися на сформований та комплексний погляд учнів на певні аспекти світової економіки та її сучасні тенденції.

Протягом вивчення вступу вивчаються складові цифрової економіки та регіональної політики країн. Важливо пояснити учням, що різні країни знаходяться на різному рівні технологічного укладу виробництва, і що географічний розподіл країн, що у власній регіональній політиці покладаються на елементи цифрової економіки може бути індикатором змін у технологічному укладі цих країн.

При вивченні розділу I «Кібербезпека – ключ до цифрової економіки» учні ознайомлюються більш детально із особливостями функціонування цифрової економіки у постіндустріальному суспільстві, зростаючу тенденцію до кіберзагроз та кібератак, їх вплив на стійкість економічної системи та проблеми, що виникають через нерівномірність функціонування цифрової економіки у світі: цифрова нерівність, відсутність цифрової грамотності. З погляду на інтегративний підхід, при вивченні даного розділу, вчителю варто посилити діяльнісний компонент у навчальній діяльності (можливе вивчення деяких тем учнями самостійно, щоб урочний час приділити дискусіям

(важливість цифрової освіти в Україні), обговоренням для розв'язання проблем (можливі шляхи подолання нерівності в доступу до цифрової освіти), захист та обговорення досліджень (вплив цифрової економіки на якість життя населення).

У розділі II «Вплив цифрових технологій на розвиток світової економіки» розглядаються такі сфери світової економіки, як торгівля, ринок праці, ІТ-сфера та штучний інтелект. Для успішного засвоєння цього розділу потрібно організувати навчальну діяльність таким чином, щоб ці сфери вивчалися в економічному та географічному аспектах із подальшим синтезом знань для вирішення запропонованих видів навчальної діяльності. Наприклад, вивчення теми «Штучний інтелект та його роль у процесі трансформації економіки» може проходити наступним чином:

1. Вивчення впливу даної цифрової технологій на економічні показники підприємств або країн, що їх впроваджують в певні галузі (дослідження, обговорення проблем, «мозковий штурм», ігрова технологія «Talk to Books»).

2. Дослідження географічного розподілу центрів по застосуванню технологій «штучного інтелекту» (у вигляді практичної роботи із кінцевим продуктом – картою).

3. Виявлення закономірностей «штучного інтелекту» на пропозицію у ринку праці та загроза безробіття (SWOT-аналіз, метод кейсу – конкретний приклад загрози).

4. Можливі шляхи вирішення проблем, що спричинюють впровадження даної технології у виробництво та надання послуг (мозковий штурм, метод кейсу).

Розділ III «Цифрова інфраструктура регіону як каркас цифрової економіки» присвячений конкретним цифровим продуктам, що впроваджені у транспортній, туристичній та соціальній інфраструктурі. Географічний аспект вивчення даних цифрових продуктів – вивчення територіального охоплення даними продуктами, їх вплив на якість певної сфери життя (транспорт, соціальне обслуговування, туристичні послуги). Економічний аспект –

виявлення економічного виправдання впровадження цих продуктів, дослідження їх впливу на збільшення прибутку у виділених сферах життя населення тощо.

Отже, інтегрований курс за вибором «Цифрова економіка та основи регіональної політики» є доволі нестандартним з точки зору змістового наповнення, що вимагатиме від вчителя додаткових зусиль та підготовки, однак він дає широкий потенціал для успішного інтегрованого навчання в умовах профільної школи.

Курс *«Екологічний менеджмент та економіка природокористування»* авторів А. О. Логінової та В. С. Яценка спрямований на вивчення концепцій та положень природокористування та сталого розвитку, законодавчої бази у питаннях екологічного управління та природокористування, аспекти існування та регулювання каркасу природно-заповідного фонду. Авторами програми підкреслено діяльнісний принцип навчання, інтегрованість змісту (елементи економічного, екологічного та географічного) та важливість курсу для професійного самовизначення та формування рис характеру для успішної подальшої професійної та/або навчальної діяльності. Метою курсу є процес формування в учнів системи знань та практичних навичок щодо застосування принципів, методів та інструментів менеджменту і аудиту в охороні довкілля. Інтегрований характер курсу дозволяє розглядати екологічний менеджмент та природокористування з трьох позицій: економічної (впровадження принципу екологічності на підприємствах, розрахунок економічного ефекту від впровадження «зелених» технологій), екологічного (природокористування, шляхи взаємодії людини та природи) та географічного (територіальний розподіл мережі природно-заповідного фонду, особливості природокористування в країнах різних типів економіки). Рекомендований обсяг для вивчення даного курсу – 35 годин.

Змістове наповнення курсу за вибором має високий ступінь зв'язку із темою 8 «Природокористування» розділу III «Природні умови та ресурси України», що вивчається у 8 класі. Водночас, у профільному навчанні

географії прослідковується стійкий зв'язок протягом усього курсу із темою 2 «Глобальні стратегії розвитку» розділу V «Суспільно-географічне бачення проблем людства, глобальні стратегії та прогнози», що вивчається наприкінці 11 класу (квітень-травень). Зв'язок даного курсу із змістом навчальної програми з економіки прослідковується на теоретичному рівні: вивчення економічних можливостей країн у науково-технічному співробітництві, економічного трактування «споживання» та зв'язку підприємництва із суспільним прогресом.

Водночас, змістове наповнення курсу містить багато інформації, що не вивчається ані в курсі географії, ані економіки: концепція «зеленої» та «синьої» економіки, конкретні види природоохоронних заходів, міжнародні ратифіковані та українські нормативно-правові акти у сфері екологічного менеджменту та природоохоронної діяльності.

Інтеграційний ефект від даного курсу ускладнений екологічним чинником, що стає передовим серед трьох компонентів інтеграції (географічний, економічний та екологічний). Однак ускладнення інтеграційних зв'язків всередині даного курсу наближує його зміст до реального життя, додає актуальності його змісту та ознайомлює учнів із комплексним підходом до вирішення екологічної проблеми у світі.

Наведемо приклад реалізації даного курсу через призму інтеграційного підходу.

У розділі I «Екологічний менеджмент в системі сталого розвитку» учні досліджують соціально-економічне трактування «природокористування». Завдяки діяльнісному компоненту учні повинні зрозуміти взаємозв'язок між рівнем соціально-економічно розвитку суспільства та рівнем його ставлення до раціонального природокористування як до способу збереження природи. Взаємозв'язок економічного та географічного може бути використаний роботі з інформацією про наслідки нераціонального природокористування (взаємозв'язки між територіальною прив'язкою цих явищ із рівнем добробуту населення та рівнем соціально-економічного розвитку країни).

Концепція сталого розвитку на уроках повинна розглядатись у комплексному вимірі: і як спосіб подальшого існування людства, і як економічно доцільний вибір підприємства чи країни, і як можливе рішення екологічної кризи.

Вивчення понять «зелена» та «синя» економіки повинно відбуватись у вигляді активної навчальної діяльності (індивідуальна підготовка до дискусії чи групове дослідження). В її результаті учні повинні дійти до висновку про залежність економічного добробуту від стабільності природного середовища, а не від кількості та рівня споживання природних ресурсів.

У розділі II «Міжнародний досвід і співробітництво у галузі охорони природного середовища» розглядається міжнародне співробітництво у цій сфері, досвід різних за рівнем економічного розвитку країн світу у природокористуванні. В цьому розділі інтегрованість змісту географічної та економічної освіти проявляється під час виконання досліджень та проектної діяльності: економічні знання учнів допомагатимуть у створенні аргументованості раціонального споживання та використання природних ресурсів, а географічні знання допомагатимуть при виявленні територіальних особливостей міжнародного співробітництва та їх залежності від рівня соціально-економічного розвитку країни.

У розділі III «Економічна ефективність природоохоронних заходів» розглядаються можливі шляхи збереження природного середовища в умовах ринкових відносин. Дослідження цього розділу вимагають комплексного підходу від учнів. Наприклад дослідження щодо негативного впливу на навколишнє середовище у своїй місцевості потребує знань із суспільної географії (промисловий каркас регіону), економічних знань (показники ефективної діяльності підприємства і його відповідність природоохоронній діяльності) та екологічного (показники негативного впливу на природне середовище). За відсутності можливостей знайти таку інформацію вчитель може застосувати метод кейсу (конкретний приклад негативного впливу будь-

якого підприємства із окремими економічними та екологічними показниками його діяльності).

Розділ IV «Економічний менеджмент природно-заповідних територій» присвячений міжнародному досвіду управління природоохоронною діяльністю, впливу глобалізаційних процесів на неї та подальшим напрямом щодо управління природно-заповідних територій. Під час вивчення конвенцій, стратегій, докладів природоохоронних організацій вчителів варто звернути увагу учнів на використання геоінформаційних систем у комплексі із економічними розрахунками при управлінні природно-заповідною діяльністю. За наявності відповідного оснащення та сформованих навичок, вчитель може організувати план дослідження учнями певної ділянки із використанням ГІС.

Курс «Екологічний менеджмент та економіка природокористування» відповідає інтегрованому підходу до навчання, поєднується із економічним профілем навчання у гімназіях та ліцеях і сприяє розвитку компетентностей в учнів.

На сучасному етапі розвитку суспільства велика увага надається педагогічній інтеграції, саме тому почали з'являтися різноманітні інтегровані навчальні предмети та курси. Вбачаючи динамічність змін в освіті, що по всяк час піддаються коректурам, теорія інтеграції набуватиме подальшого розвитку. У сучасних умовах інформаційного суспільства, зміни в освіті висувають нові вимоги до інтегративного підходу, саме тому нами і запроваджуються в освітній процес курси за вибором інтегративного змісту для підсилення ролі і значення таких важливих навчальних предметів як географія та економіка.

Література:

Державний стандарт базової середньої освіти (2020)
<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/722404/1.pdf> (дата звернення 13.14.2021).

Концепція НУШ <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / за заг. ред. д-ра пед. наук О.М. Топузова та канд. пед. наук О.Ф. Надтоки.— К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.— 56 с.

<http://lib.iitta.gov.ua/714119/1/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F%20%28%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0%29.pdf>

Концепція економічної освіти в гімназії та ліцеї України. – К.:ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 48 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717475>

Курси за вибором з економіки та економічної географії. Г91 Методичний посібник для вчителя /укладач Т. Г. Назаренко. – Х.: Вид. група «Основа», 2020. – 192 с. – (Б-ка журн. «Географія»). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720721>

Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2013. 380 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9886/>(дата звернення 26.02.2022).

Про авторів:

Назаренко Тетяна Геннадіївна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України;

Коло наукових інтересів: методика навчання географії та економіки в школі, методика вивчення географії на профільному рівні, методи та форми навчання географії, інноваційні технології навчання географії в школі, підручникотворення. Має наукову школу. Член редколегії часопису «Географія та економіка в рідній школі» видавництва «Педагогічна преса» (м. Київ) та журналу «Географія» видавництва «Основа» (м. Харків). Член предметної комісії із надання грифів при Міністерстві освіти і науки України. Член Українського географічного товариства. Брала участь у розробленні Державних стандартів, концепції географічної освіти в Україні. Авторка навчальних програм, підручників та посібників з географії та економіки для закладів загальної середньої освіти.

e-mail: geohim@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7354-5245>

Полтавченко Денис Васильович, молодший науковий співробітник відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України

Коло наукових інтересів **Д. В. Полтавченка**: методика навчання географії в різних країнах світу, CLIL-технології, інноваційні методи навчання

e-mail: denpoltavchenko@i.ua